

Budismi alusväljendi *śaraṇaṃ gacchāmi* ehk *skyabs su mchi* tõlkimisest eesti keelde

Kadri Raudsepp

Sissejuhatus

Kuna viimaste aastate eestikeelsetes budistlike tekstide tõlgetes ning ka leksikonide erinevates trükkides¹ on tunda taunivat suhtumist väljendi *śaraṇaṃ gacchāmi* tõlkimisel sõna 'varjupaik' kasutamisse, leian, et selle termini tõlkimine eesti keelde väärrib täiendavat tähelepanu. Nagu iga keele tõlkimine, eeldavad ka budistlikud tekstid nii sõnade kui ka tähenduse tõlkimist ning seda tuleks arvestada nii algkeele kui ka sihtkeele puhul. Oleks suurepärane, kui vähemalt põhimõistete osas valitseks konsensus, kuid tegelikult esineb nendegi puhul eriarvamusi ja vastuolusid. Kolm kalliskivi — virgunu, seadmus ning kogudus — on

¹ Näiteks esineb *Budismi pühad raamatud* 1. osa kommentaariumis mõttekäik: „Kuna eestikeelne 'varjupaik' viitab mingile piiratud kindlale varjualusele kohale, *śaraṇa* on aga pigem protežeerimisprintsip, siis varjupaika ma küll ei soovitaks kellelgi mitte üksnes minna, vaid seda ka mitte otsida, rääkimata võtmisest. Tõsi, need väljendused on paraku teatud slängis ka kasutusel, kuid kahjuks annavad need märku vaid inglise keele ülemäärast mõjust, mis masendavalt kipub varjutama originaalkeeli, seda tuleks aga eesti keele seisukohalt püüda vältida.“ (Linnart Mäll. *Budismi pühad raamatud* I. Tartu: Lux Orientis, 2004, lk 241. Linnart Mäll, Märt Läänemets, Teet Toome (koost.). *Ida mõtteloo leksikon: Lõuna-, Ida- ja Sise-Aasia*. Tartu: Tartu Ülikooli Orientalistikakeskus, 2006, lk 83; teine, parandatud ja täiendatud trükk, 2011, lk 91.

budismi aluseks ning nende täielik vastuvõtmine on selleks eristavaks tunnuseks, mis teeb budistist budisti. Kolme kalliskivi kaitse alla — või kui võtta arvesse mõiste sügavaimat tähendust —, kolme kalliskivisse varjupaika minek (*gacchāmi* — ‘varjupaik, milleks on kolm kalliskivi’) on üks budismi alusväljendeid ning on tervitatav, kui eesti keeles kasutatakse üheselt aktsepteeritud vastet. Hetkel on kasutusel kaks peamist tõlkevastet: esimene on seotud kaitse alla minekuga, teine varjupaika minekuga. *Ida mõtteloo leksikonis*, mis võiks olla terminoloogiliseks aluseks ja praktiliseks töövahendiks kõigile budismiga kokkupuutuvatele inimestele, on ainukeseks *śaraṇa* tõlkevasteks ‘kaitse’. ‘Varjupaik’ väärib üksnes ääremärkust, et see tõlkevaste on eesti keelde tulnud inglise keele mõju tõttu.

Proovin vaadelda, kas tõesti on nii, et ‘varjupaik’ on eesti keelde tulnud vaid ingliskeelse *refuge* kaudu ning kas budismi algkeeltes ‘varjupaika’ sisalduvat tähendust ei leidu. Etteruttavalt võib märkida, et ‘varjupaika’ sisaldavaid aspekte on nii sanskriti- kui ka tiibetikeelsel terminil. Järgmiseks üritan analüüsida ka sihtkeele vaste tähendusvälju. Nii ‘kaitse’ kui ‘varjupaik’ on eesti keeles sarnase tähendusväljaga sõnad — ‘kaitse’ on tavakeele sõna, ‘varjupaikal’ on ka metafoorseid aspekte. Kui vaadelda erinevaid ‘varjupaiga’ kasutuse kontekste, siis on näha, et ‘varjupaikal’ on eesti keeles pigem ‘kõrge’ kui madal päritolu. Lõpuks esitan mõned argumendid, miks tiibeti keelest tõlkides oleks *skyabs su mchi* vasteks parem valida muu sõna kui ‘kaitse’. Eelkõige seetõttu, et tiibeti keeles on teisigi kaitsmisega otsesemalt seotud väljendeid ja sõnu, sõnal *skyabs* aga ka mitmeid muid aspekte nagu päästmine ja hoolitsemine.

Sõnad ja tähendus budismis

Seda väljendit vaagides ei saa piirduda vaid üksikute sõnade tähendusega, eelkõige tuleb arvesse võtta väljendi sisulist mõtet. Ühelt poolt tekib kiusatus mõelda, kas oleks võimalik analüüsi teel jõuda just sellise tähenduseni, mida Buddha neid sõnu lausudes täpsemalt meeles hoidis ehk jõuda budismi nn algse tähenduseni, juurteni. Teisalt on siiski selge, et ei selle ega ka teiste väljendite puhul saagi „juurteni jõudmist“ olemas olla, sest analüüsi vajalikkuse seavad kahtluse alla budismi olemus ja Buddha ise, kes on öelnud, et igauks võib seadmust õpetada omaenda

keeles,² mis viitab, et pigem on oluline tähenduse edasiandmine, mitte Buddha sõnade täpne kordamine. Lineaarset, vaid Buddha enda suust pärinevat õpetuste edasiandmist ei tuntud ka Buddha ajal. Pigem näib, et kui õpilased olid jõudnud piisava mõistmiseni, saatis Buddha neid ise õpetama.³ *Sthāvirad* ehk nn vanad (varajase budismi konservatiivse suuna järgijad, õpilased, kes seostasid end otseselt Buddhaga) rõhutasid asjaolu, et seadmus on midagi taolist, mille Buddha avastas, kuid mis polnud tema enda välja mõeldud ning ta polnud ka esimene buddha, kes sellist seadmust õpetas. Siit järeldub, et Buddha sõnad väljendavad seadmust, mis ületab Buddha sõnu. Samuti on niisugune selgitus kinnituseks, et seadmust võis õpetada ka keegi teine — see, kes on seadmust mõistnud, ning teha seda omaenda sõnadega.⁴

*Catuhpratisaranasūtras*⁵ räägitakse neljast kindlast toest, millest budistlikke tekste tõlgendades peaks lähtuma. Esimene väide ütleb, et vaid seadmus on kindel tugi ning mitte Buddha, isik (snsk. *purura*). Pole piisav, kui Buddha või keegi tema õpilastest on mingit konkreetset õpetust jaganud. See peab sisalduma ka tekstikogudes (näiteks suutrana) ning mis kõige olulisem, ei tohi olla vastuolus nähtuste loomusega (snsk. *dharmatām ca na vilomayati*).⁶ Teine väide ütleb, et ei tohi teetuda sõnale, vaid tähendusele (snsk. *artha*). Sõnu võib olla palju ja need muutuvad, ent tähendusi on ainult üks. Kolmanda väite järgi on toeks vaid kindla tähendusega (snsk. *nītārtha*) suutra, mitte niisugune, mille tähendust tuleb tõlgendada (snsk. *neyārtha*). Neljandaks toetuspunktiks on vahetu mõistmine (snsk. *jñāna*), mitte mõisteline mõtlemine (snsk. *vijñāna*). Viimane toetuspunkt võtab kokku kõik teised, rõhutades, et ei sõnadest arusaamine ega ka teoreetiline taipamine saa viia

² Ronald M. Davidson. An Introduction to the Standards of Scriptural Authenticity in Indian Buddhism. — Chinese Buddhist Apocrypha. Robert E. Buswell, toimetaja. Honolulu: University of Hawaii Press, 1990, lk 291–325.

³ Etienne Lamotte. La critique d'authenticité dans le bouddhisme. — India Antiqua. Leyden: E.J. Brill. 1947, lk 22.

⁴ *Ibid.*, 23.

⁵ Suutra pealkirigi on teemaga otseselt seotud. Näib, et siinkohal tuleks *śaraṇa* tõlkida 'toeks', 'usaldusväärseks, kindlaks toeks' (tiibeti k. *rten pa*). Tundub, et *śaraṇa*'t ei saa alati ühtemoodi tõlkida, ka tiibeti keeles ei ole tõlkevasteks *skyabs*, vaid *rten pa*. Vt Etienne Lamotte. The Assessment of Textual Interpretation in Buddhism. — *Buddhist Hermeneutics*, Donald S. Jr, toimetaja. Delhi: MLBD, 1993, lk 11–28.

⁶ Buddhist Sanskrit Texts, No. 17. Mahāyāna-sūtra-saṅgrahaḥ. Vaidya, P.L. (toimetaja). Darbhanga: The Mithila Institute, 1961, värss 53.

nelja ülla tõe mõistmiseni — seda suudab vaid vahetu tajumine, mida saab kogeda üksnes otse. Roger Corless ütleb nelja toetuspunkti kokkuvõtteks, et budismi keskmeks ei ole ei Buddha isik ega Buddha sõna, vaid *bodhi* — virgunud meel.⁷

India budistlik kaanon on olemuselt avatud, sest aegade jooksul tehti „kaanonikõlbulikuks“ üha uusi tekste ja see võiks olla lähtepunktiks, kust budistliku traditsiooni arengut vaadelda. Kuigi Tiibeti budismile on eelkõige Lääne uurijad ette heitnud kaugenemist India budismist ja Buddha sõnadest, on õnneks nüüdseks mõistetud, et budismi tuleks vaadelda kui avatud traditsiooni.⁸ Aasia eri paigus, kuhu budism levis, ei kopeeritud jäigalt India traditsiooni, vaid seda kohandati vastavalt oludele. Budismi avatus ja oludega kohanemine toimis juba Indias, sama protsess jätkus Tiibetis ja mujal Aasias ning on praegu juhtumas ka Läänes. Seetõttu tundub, et sõnade ja nende tähenduste uurimisel ei ole piisav piirduda (teatud puhkudel fiktiivsete) algallikatega, vaid võiks toetuda ka nendele budistlikele traditsioonidele, mis kujunesid hiljem väljaspool Indiat. On veel üks oluline põhjus, miks selline uurimine on eriti väärtuslik. Sanskritikeelne budism on paraku suures osas surnud traditsioon. Sanskriti keeles kõnelevaid või seda mõistvaid virgunud õpetajaid, kelle käest mõistete rägastikus juhatust küsida, peaaegu enam pole. Ent õnneks on Tiibetis ja mujalgi olemas katkematu liinina edasi antud õpetused elavate õpetajatega, kes vahetult tähendust selgitada mõistavad, ning mitte vaid valdavalt raamatukogudes tekstidehunniku otsas pead murdvad õpetlased, nagu seda on tihtipeale Lääne budoloogid. Just seetõttu pean vahetuid selgitusi vähemalt sama väärtuslikeks kui nn algallikaid ja neid ümbritseva ajaloolise konteksti uurimist.

⁷ Roger J. Corless. *The Vision of Buddhism: The Space under the Tree*. New York: Paragon House, 1989, lk 213. Cf. Joe Bransford-Wilson. *Tibetan Commentaries on Indian Sāstras*. — *Tibetan Literature: Studies in Genre*. Jose Ignacio Cabezon (toimetaja.). Ithaca: Snow Lion Publications, 1995, lk 125–137.

⁸ Selle kõrval on teine äärmuslik vaade — väidetakse, et just Tiibetis on säilinud algupärane India kloostritraditsioon selle muutumatul kujul. Vt Matthew Kapstein. *The Tibetan Assimilation of Buddhism: Conversion, Contestation and Memory*. New York: Oxford University Press, 2000, lk 4.

Śaraṇaṁ gacchāmi — tähendus ja kontekst

Lihtsuse mõttes alustaksin nendest sõnadest ja tähendustest, mis asuvad ajaliselt Buddhale kõige lähemal, tuletades meelde, et Buddhat lahutavad esimestest kirjalikest budistlikest tekstidest sajandid. Vaatlen, millistes kontekstides ning millistes tähendustes esineb 'kaitse' või 'varjupaik' sanskriti keeles. Mõiste *śaraṇa* tuleb verbijuurest *śri* — 'toetuma, kinnituma, puhkama, lähenema, sisenema, abi otsima, sõltuma'.⁹ Nagu paistab, pole siin kaitsmise aspekti otseselt välja toodud. Aga *śaraṇa* vasteteks antakse samas sõnaraamatus muuhulgas 'varjualune, varjupaik, kaitse, maja, onn, elamu, koobas, urg' jt ning on lisatud, et koos verbiga *gam* ('minema') tähendab väljend 'varjupaika (kaitset) otsima'. Esile on toodud ka tähendus 'kaitse'. Seega saab Monier-Williamsile tuginedes väita, et varjupaiga aspekt on sõnal *śaraṇa* selgelt olemas. Mitmed väljendid viitavad kohale, kus ollakse mingi häda eest varjus, kaitstud. Selles ei ole midagi üllatavat, et *śaraṇa* võiks tähendada ka varjupaika. Ajaloost on teada, et varjupaiga mõistet on erineval kujul kasutatud vähemalt 3500 aastat. Teise aastatuhande keskel e.m.a, mil üle kogu Lähis-Ida hakkasid välja kujunema selgete piiridega riiklikud maaüksused, sõlmisid valitsejad omavahel lepinguid, mis sisaldasid sätteid rahvusvaheliste põgenike kaitse kohta. Näiteks sõlmis Hetiidi kuningas teise riigi valitsejaga lepingu, milles teatas:

Pagulaste suhtes annan ma vande järgmises: „Kui pagulane tuleb teie maalt minu maale, ei tagastata teda teile. Pagulaste tagastamine Hetiidi riigist ei ole õige.“¹⁰

Põhimõte, mille järgi ühe maa kuningas pakub nii kaitset üldiselt kui ka varjupaika teise maa hädaohtu sattunud kuningale, oli tuntud ka Indias. Näiteks kirjeldatakse *Arthaśāstra* 1. raamatu 18. peatükis, kuidas prints, keda ähvardab vangistus või surm, võib naaberkuningalt varju-

⁹ Monier Monier-Williams. Sanskrit-English Digital Dictionary. V1.5 Beta. Allalaaditav siit: <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/download.html>. 30.11.2012.

¹⁰ The Origins of Asylum. http://www.playagainstodds.com/factualweb/us/2.3/articles/Origins_asylum.html. 11.10.2012.

paika paluda.¹¹ Selles lauses pole kasutatud terminit *śaraṇa*, vaid selle sünonüümi *āśraya*, mis tähendab 'varjupaika, abi, kaitset'.¹² Kuna tekst seejärel selgitab, et prints võib ennast sisse seada teise kuninga maal, on selge, et naaberkuningas ei paku printsile mitte ainult kaitset, vaid ka sõna otseses mõttes varjupaika, ja seda poliitilises tähenduses. Kuigi arvatakse, et *Arthaśāstra*, mida me tänapäeval tunneme, on kirja pandud umbes 2. sajandil, põhineb see siiski suures osas varasematel allikatel ning üheks tõenäoliseks autoriks võis olla ka Maurja impeeriumi rajaja Candragupta Maurya õpetaja Chāṇakya (u 350–283 e.m.a).¹³

Sanskriti tekste uurides võib teatud puhkudel arvata, et varjupaiga ja kaitse tähendusväljad kattuvad, ent on teatud silmatorkavad spetsiifilisi erinevusi. Näiteks *Bhāgavata Purāṇa* 71. peatüki värsid:

Śrī-uddhava uvāca yad uktam ṛṣinā deva
sācivyaṃ yakṣyatas tvayā kāryaṃ paitr-ṣvasreyasya
rakṣā ca śaraṇaiṣiṇām.¹⁴

Śrī Uddhava ütles: „Oo isand, nõnda nagu tark soovitas, pead oma nõbu Rājasūyat ohverdusrituaali tegemisel aitama ning samuti pakkuma kaitset ja varjupaika kuningatele, kes seda paluvad.“

On huvitav, et siin esineb kaks sarnase tähendusega sõna: *rakṣā*, mille kõige tüüpilisem tõlkevaste oleks 'kaitse' ja *śaraṇa*, jällegi 'kaitse'? Võib siiski järeldada, et tegu pole täielike sünonüümidega. Näib, et *rakṣā* viitab kaitsmisele üldisemalt (tavaliselt mõeldakse kaitsja all mõjukat isikut, kes kaitset suudab pakkuda) ning *śaraṇa* tähendab siinkohal pigem varjupaika, mis antud kontekstis osutab, et Kriṣna peaks pakkuma nii kaitset kui varjupaika nendele kuningatele, kes seda paluvad. *Bhāgavata*

¹¹ *bandha vadha bhayād vā yaḥ sāmanto nyāya vṛttir dhārmikaḥ satya vāg avisarivādakaḥ pratigrahītā māṇayitā ca-abhipannānām tam āśrayeta*. Arthaśāstra: http://sarit.indology.info/downloads/kautalyarthasastra.html#index.xml-body.1_div1.1_div2.18.

¹² Ka tänapäevases hindi keeles (mis suures osas põhineb sanskriti keelel) tähistatakse mõistet „poliitiline varjupaik“ terminiga *śaraṇa*.

¹³ Upinder Singh. A History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century. New Delhi: Pearson Education India, 2008, lk 324. Arthaśāstra kohta vt Kauṣilya. Õpetus eesmärgist (Arthaśāstra). Tlk Martti Kalda. — Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2009/2010. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts 2010, lk 59–58.

¹⁴ <http://vedabase.net/sb/10/71/2/>.

Purāṇa põhineb suulisel traditsioonil ning on kirja pandud suhteliselt hilja, umbes 9. sajandil.¹⁵

Mõeldes budismi algaastatele ja ka hilisemale poliitilisele olukorrale Kesk-Indias, olid sõjakäigud ning tülid naabritega üsna tavalised. Kui vaadelda vaid Magadha dünastiate käekäiku, siis neidki ilmestavad arvukad konfliktid naabritega, ka sisetülid, mis võisid päädida valitseja mõrvamisega ning dünastia vahetusega. Tõenäoliselt võiski just sellistes kriisiolukordades tekkida vajadus pöörduda naaberrigi valitseja poole, paludes temalt nii kaitset, abi kui ka varjupaika. Seda kinnitavad tekstid, näiteks eelmainitud *Arthaśāstra*, milles peetakse põgenikule, hädas olevale printsile varjupaiga andmist üllaks teoks. Teoreetiliselt on võimalik, et just selles tähenduses on *śaraṇa* ka budistlikku konteksti jõudnud.

Kui poliitiline kontekst kõrvale heita, näeme, et *śaraṇa* on kasutuses vaimse tasandiga seotud ülekantud tähendustes. Näiteks *Bhagavadgītā* 2. peatüki 49. vārs:

*Dūreṇa hy avaraṁ karma buddhiyogād dhanañjaya buddhau śaraṇam anviccha kṛpaṇāḥ phalāhetavaḥ.*¹⁶

Linnart Mälli tõlkes:

Tegu on mõistusejoogast kaugelt madalam. Otsi varjupaika mõistuses, Rikkusevõitja! Need, keda ajendavad viljad, on haletsusväärased.¹⁷

Winthrop Sargeanti järgi tuleks sõnapaari *buddhau śaraṇam* tõlgendada järgmiselt:

Śaraṇam on siin akusatiivi vormis, pisut problemaatiline on *buddhau* grammatiline vorm. Kuigi sanskriti keeles on see kirjutatud lühikese „a“-ga, on see tavaliselt transliteeritud pika „ā“-ga — *buddhāu*, ning

¹⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Bhagavata_Purana#CITEREFKumar_Das2006. Ka 16. sajandil kirjutatud *Śrī Caitanya Caritāmṛtas*, täpsemalt teose 3. osa 7. peatükis esinevad *raṅsā* ja *śaraṇa* kõrvuti, nende tähendused on eelmisele näitele sarnaselt eristatud: <http://vedabase.net/cc/antya/7/97/>.

¹⁶ Bhagavad Gītā. Winthrop Sargeant (transl.). Edited and with a preface by Christopher Key Chapple. Albany, New York: State University of New York Press, 2009, lk 134.

¹⁷ Bhagavadgītā. Sanskriti keelest tõlkinud ja kommenteerinud Linnart Mäll. Tartu: Biblio, 2000, lk 29.

käänatud vastavalt naissoo i-lõpuliste sõnade reeglitele (ainsuse nime-tav vorm *buddhi*), esineb sõna siin lokatiivi käändes. *Anviccha* on käs-kiva kõneviisi vorm, tähendades 'Soovi!', 'Otsi!'.¹⁸

Siin on Linnart Mäll kasutanud *śaraṇa* tõlkevasteks 'varjupaika', mida ei pea ju tõlgendama vaid varjualuse paigana, arvesse võiks võtta ka väljendi ülekantud tähendus. „Varjupaika“ saab tõlgendada kui kindlat tuge, milles püsid ja millele toetudes tõeni jõuda. Siin öeldakse, et selleks varjupaigaks, kindlaks toeks, on mõistus. *Śaraṇa* on inglise keelde tõlgitud kui 'kaitsja', sest tihtipeale on tegemist isikuga, kelle lootosjalgade ette ennast heidetakse ning kaitset, varjupaika palutakse.¹⁹ Sellega on seotud tähendus 'end täielikult kellegi hoolde usaldama'. Kahjuks ei jõua siin kõiki tähendusvarjundeid esitada, kuid ülevaateks peaks nendest piisama.

***Śaraṇaṃ gacchāmi* grammatilisest tähendusest ja tõlkevariante erinevates keeltes**

Lääne-Euroopa

Olles *śaraṇa* tähendust nõnda vaagitud, on nüüd aeg vaadelda kogu väljendit. Sanskriti keeles on *śaraṇa* akusatiivkäändes, mille tunnuseks on antud juhul š. Akusatiivkääne näitab, millele on tegevus suunatud, eesti keeles vastab see tihti sihitisele. Grammatiliselt on korrektsed mõlemad tõlkevasted: 'lähen kaitse alla' ja 'lähen varjupaika'. Kogu väljendit 'Buddhaṃ śaraṇaṃ gacchāmi' (ning seejärel 'dharmam', 'saṅgham') saaks tõlkida nii: 'lähen Virgunu kaitse alla', 'lähen Virgunusse varjupaika' või 'lähen varjupaika, milleks on Virgunu' jne. Lääne keeltes on väljendi *śaraṇaṃ gacchāmi* või *skyabs su mchi* (palju tekste on tõlgitud tiibeti keelest, elavast budistlikust traditsioonist) tõlkevasteks tihti kasutatud sõna 'varjupaik' (*refuge*). Inglise keeles on kasutusel *take refuge, go for refuge (to the Buddha, in the Buddha)* jt, aga sellegi osas puudub üksmeel. Alexander Berzin ütleb, et igasugused variandidid, kus esinevad

¹⁸ *Ibid.*, lk 134.

¹⁹ Mõni näide tekstidest, kus *śaraṇa* esineb: <http://vedabase.net/s/sarana>.

tähendused nagu 'varjupaika minek', 'kaitse alla minek', 'kaitse otsimine' jne, on passiivsed ega anna edasi tegelikku sisu. Ta pakub välja väljendi *safe direction* ('kindel suund', 'kindel siht'), mida eesti keelde võiks tõlkida nii: „Võtan sihiks Virgunu, seadmuse ja koguduse.“²⁰ Berzin väidab, et selline tõlge annab edasi aktiivsust, viidates, et inimene ise on see, kes virgumise poole n-ö teele asub. Selles tähenduses on nii 'Buddha kaitse alla minek' kui ka 'varjupaika minek' üsna sarnase tähendusväljaga sõnad, pigem passiivsed, osutades mingi kõrgema olendi juures kaitse otsimisele. Kui kasutada tõlkevasteks 'võtan sihiks Buddha' jne, siis antakse edasi tähendust ega tõlgita lihtsalt sanskriti- või tiibetikeelseid sõnu. Millegipärast on need etteantud sõnad passiivse tähendusega ja seetõttu ei tundugi väga vale, kui ka Lääne keeltesse tõlkimisel kasutatakse passiivset väljendit, ent igal juhul tuleb teada väljendi tegelikku, esmapilgul varjujäävat sügavamat tähendust.

Kagu-Aasia

Paistab, et mitmetes Kagu-Aasia maades, kuhu budism jõudis, lähtuti hiinakeelsest tõlkest. Nii hiina kui jaapani keeles on *śaraṇaṁ gacchāmi* vasteks üks ja seesama väljend. Lihtsam on lühidalt kommenteerida jaapanikeelset tõlget. Hajime Nakamura *Suure budistliku terminoloogia sõnaraamatu* järgi²¹ on *śaraṇa* jaapanikeelseks vasteks *ki'e* (帰依), kus märk *ki* (帰) tähendab 'tagasi pöörduma, tagasi minema' ehk õpetuse tuuma juurde naasmist; ning märk *e* 依 on 'toetuspunkt' või 'alus, millele toetutakse'. Väljendi *ki'e* (帰依) tähenduse kohta lisab Nakamura:

Auväärsele isikule alluma, temale toetuma. [- -] *Ki'e* tähendab täielikku allumist, enda andmist auväärse isiku hoolde; tähendab ka tuge ja uskudes enda usaldamist kellegi hoolde; oma siiraste tunnete avamist. Siit tuleneb ka tähendus 'uskuma'.²²

On näha, et jaapani keeles on rõhutatud *śaraṇa* tähendusaspekti, mis on seotud uskumisega. Kuigi tihti rõhutatakse, et budismi ei pea mõistma kui religiooni, vaid pigem kui filosoofiat, eluviisi; et see on

²⁰ Alexander Berzin. Identifying the Objects of Safe Direction (Refuge). — http://www.berzinarchives.com/web/en/archives/sutra/level2_lamrim/initial_scope/safe_direction/identify_refuge.html?query=safe+direction.

²¹ Hajime Nakamura. *Bukkyougo daijiten*, 2 köidet, Tokyo: Tokyo Shoseki, 1975, lk 215.

²² Täna Tallinna Ülikooli jaapani keele lektorit Alari Allikut nii viite kui ka tõlke eest.

midagi sellist, mis on kooskõlas teadusega jne, on budism ikkagi kõige otsesemalt seotud uskumisega. Kolme kalliskivi (Buddha, seadmuse ja koguduse) täielik vastuvõtmine ja usaldamine tähendab neisse uskumist. Ehkki Buddha ütleb, et tema õpetust ei tuleks pimesi uskuda, vaid analüüsida tema sõnu ning alles siis omaks võtta, kui nad analüüsile vastu peavad;²³ on ka öeldud, et kahtlus (snsk. *vicikitsā*, tiibeti k *the tsom*) on virgumiseni jõudmisel üks suurimatest takistustest. Kahtluse vastandiks on aga kindel vääramatu usk. See ei pea olema pime usk, vaid niisugune, mis tahab teada tõde. Niisiis, olles kord kolm kalliskivi vastu võtnud, ei tohiks olla kohta taolistel kahtlusel, kas Buddha ikka õpetab tõeni juhtivat teed või on see midagi muud.

Kuna jaapanikeelne tõlge põhineb hiinakeelsel tõlkel, siis on oluline teada, miks valiti *śaraṇam gaicchāmi* tõlkimiseks just need sõnad — jaapani ja hiina keeles on märkidel 皈依 (*guī yī*) sarnane tähendus.

Hiinasse jõudis budism nii ajalooliste tõendite²⁴ kui ka legendide järgi²⁵ esimesel sajandil, esimesed tekstitõlked on teada 2. sajandist. Tavaliselt öeldakse, et tõlkimisel kasutati nn *ge yi* 格義 meetodit ehk igale budistlikule mõistele prooviti leida sobiv vaste hiina filosoofiast. Väidetakse, et tõlkijaile tundus, et budismi saab kõige paremini hiina kultuuri vahendada taoismi mõisteid kasutades.²⁶ Paistab siiski, et see teooria ei pea paika. Victor Mairi järgi on esiteks ekslikult tõlgitud märk *ge* 格, mis tähendab pigem 'võret', mida kasutati kategooriate loomiseks. Seega pole *ge yi* tähendus 'sobiv mõistetepaar', vaid 'kategoriseeritud mõisted'.²⁷ Teiseks väidab ta, et isegi kui sobivaid mõisteid prooviti juba olemasolevast taoistlikust filosoofiast laenata ja budismi konteksti sobitada, oli tegevus väga lühiajaline ja piiratud, kuna see ei töötanud. Mairi järgi on

²³ Seda kuidas õpetuste tõepärasust analüüsida, on kirjeldatud näiteks Kālāma Suttas. Suutra ingliskeelset tõlget (Thanissaro Bhikkhu tõlge) koos viitega paalikeelsele tekstile vt: <http://www.accesstoinsight.org/tipitaka/an/ano3/ano3.065.than.html> 14.10.2012.

²⁴ Rong Xinjiang. Land Route or Sea Route?: Commentary on the Study of the Paths of Transmission and Areas in which Buddhism Was Disseminated during the Han Period. *Tlk Xiuqin Zhou*. — *Sino-Platonic Papers* 114. 2004, lk 26–27.

²⁵ Näiteks legend (mis tõenäoliselt ongi vaid legend) selle kohta, kuidas keiser Ming (valitses 58–75 e.m.a) nägi und tema palee ees lendavast kuldsest jumalusest. Talle selgitati, et tegemist olla Buddhaga ning keiser saatis saadikud teda otsima. Saadikud tulid tagasi tekstidega ning seejärel ehitati ka esimene budistlik tempel. Legendi kohta rohkem vt: Anne Cheng. *Histoire de la pensée chinoise*. Paris: Editions du Seuil, 1997, lk 336.

²⁶ *Ibid.*, lk 343.

²⁷ Intervjuu Victor Mairiga: <http://www.international.ucla.edu/article.asp?parentid=16920>.

taoism kui religioon laenanud budistlikest tekstidest rohkem mõisteid kui budism taoismist.²⁸ Võib siiski arvata, et hiina filosoofia seisukohalt on śaraṇa tõlkimine mõistega 'tagasipöördumine' arusaadav, kuid tuleb tähele panna, et sellele sõnale on budistlikus kontekstis antud täiesti uus sisu. Näiteks taoistlikes tekstides räägitakse tagasipöördumisest algusse — värsid Daodejingist ütlevad:

Musttuhanded tekivad
 mina jälgin nende naasmist
 neid on väga palju
 igaüks naaseb lättesse
 naased lättesse
 ongi rahu.²⁹

Budismis aga on „naasmisel“ täiesti uus kontekst. Siin räägitakse naasmisest rahusse, milleni saab jõuda sihikindla tegevuse — valede arusaamade ja eelkõige kannatuste algpõhjuse, rumaluse väljajuurimise kaudu, ent taoismis räägitakse tegevusetusest. Lao-zi järgi ei saa inimene oma kulgu sekkuda — ideaaliks on algse seisundi alalhoidmine, asjade kulgu mittesekkumine.³⁰ Seega pöörduti budistliku kaanoni, sealhulgas ka śaraṇa hiina keelde tõlkimisel abi saamiseks küll juba käibivate mõistete poole, ent neile anti uus, budistlikust filosoofiast lähtuv sisu. Kuigi juhtus ka seda, et budismi lahtiseletamisel võidi kasutada taoistlikke termineid, rõhutati filosoofilist erinevust ning üldiselt suhtuti erinevate religioossete vaadete kokkusegamise kriitiliselt.³¹

Olgu siin ka paar märkust śaraṇaṁ gacchāmi mongooliakeelse vaste *gurban erdeni-dür itegemüi* kohta, milles verb *itegekü* tähendab 'kellesegi uskuma, kedagi usaldama, kellegi peale lootma'. Alexander Berzin kommenteerib, et selline tõlge võis kujuneda vaid kristlastest misjo-

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Lao-Zi. Daodejing: Kulgemise väe raamat. Hiina keelest tõlkinud Linnart Mäll. — Loomingu Raamatukogu, 1979, nr 27, 16. salm.

³⁰ Budismi erinevustest võrreldes konfutsianismiga ja taoismiga vt Imre Hamar. Buddhism and the Dao in Tang China: The Impact of Confucianism and Daoism on the Philosophy of Chengguan. – Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 1992, Vol. 52, nr 3–4, lk 283–292.

³¹ Vt näiteks *Ibid.*, lk 289.

närde mõjul.³² Ta lisab, et uskumine kolme kalliskivisse on kristliku hõnuga, millel pole sõna algse tähendusega mingit pistmist. Nagu juba eelpool öeldud, hõlmab sanskritikeelne *śaraṇa* uskumisega seotud aspekti ja niimoodi on mõistet tõlgendanud ka Hajime Nakamura. Seoses misjonäride sekkumisega on veel üks võimalik probleem — Hiina allikate järgi jõudis budism esimest korda Hiina kaudu Mongooliasse tõenäoliselt juba 4. sajandil,³³ aga nestoriaani kristlased saabusid Mongooliasse kõige varem 7. sajandil.³⁴ Näib usutavam, et budistlikud põhimõisted jõudsid mongoli keelde siiski koos budismi tulekuga ning on kahtlane, kas hilisema nestoriaanluse mõju tõttu täiesti uusi alusmõisteid looma hakati.

Śaraṇam gacchāmi tiibetikeelse vaste skyabs su mchi tähendusest

Väga palju budistlikke tekste on lääne keeltesse tõlgitud Tiibeti õpetajate juhendamisel otse tiibeti keelest, seega peaks tiibeti keeles kasutusel oleva väljendi analüüsile pisut rohkem ruumi pühendama. *Skyabsi* (hääldus: 'kʃap') tähendusväli, mis oleks *śaraṇa* vasteks, on väga lai. Verbiina võib see tähendada 'päästma, aitama, kaitsma, toetama' jne. Siinkohal on tegemist nimisõnaga ja sellele järgneb käände tunnus *su*, mis on tiibeti keeles sihitava käände tunnuseks ning näitab, millele on tegevus suunatud. Tegevuseks on minek (verb *mchi* — 'minema'). Nii nagu *śaraṇa* sanskriti keeles, tähistab ka tiibetikeelne *skyabs* tihti otseselt isikut ennast. Tony Duff kirjutab budistlike terminite sõnaraamatus,³⁵ et *skyabs* tähistab isikut (mitte asja, abstraktset nähtust), kes tõepoo-

³² http://www.berzinarchives.com/web/en/archives/approaching_buddhism/modern_adaptation/recommendations/mongolia_central_asian_republics/interview_con_budd_translation.html.

³³ <http://www.buddhanet.net/e-learning/buddhistworld/mongol-txt.htm>. — Walter Heissig (cf.). *The Religions of Mongolia*. Transl. Geoffrey Samuel. Berkeley: University of California Press, 1980.

³⁴ Maria Adelaide Comneno. *Nestorianism in Central Asia during the First Millennium: Archeological Evidence*. — *Journal of Assyrian Academic Society*, 1997, Vol. XI, nr 1, lk 25. Siin öeldakse, et nestoriaanlus levis laiemalt Mongooliasse alles Timothy I (778–823) juhtimisel.

³⁵ Tony Duff. *Illuminator: Tibetan-English Encyclopedic Dictionary*. Electronic edition. Version 4.30. 2003.

lest varjupaika, kaitset pakub ning keda nähakse kui varjupaika ennast. Väljendit *skyabs rje* (*skyabs* – ‘varjupaik’ (metafoorina), ‘kaitsja, päästja’; *rje* – ‘isand’), mis oleks otsetõlkes ‘varjupaiga isand’, tuleks mõista kui olulisimat inimest, kellelt me vaimsel teel toetust soovime. ‘Kaitse isand’ kõlaks eesti keeles ebaselgelt, parem oleks ‘kaitsja’, mis siiski vähendab tiibetikeelseid nüansse, sest ‘kaitsjaks’ võiks tõlkida pigem muid kaitsmise aspektiga otsesemalt seotud sõnu. Suurte õpetajate tiitlites esineb tihti ka väljend *skyabs mgon*. *Mgon* sisaldab ka ‘valvuri’ aspekti, kuid pigem on põhjust seda väljendit ‘kaitsjaks’ tõlkida, ent isegi siis läheks mõni tiibetikeelse väljendi eripära kaotsi. Tiibeti keeles on kõige levinumaks ‘kaitsma’ vasteks *srung*. Seadmusekaitsjaid nimetatakse üldiselt kas *chos skyong* (*skyong* tähendab tegelikult ‘hoolt kandma, hoidma’), *srung ma* või *mgon po*. Kõikide väljenditega mõeldakse kõrgemat olen-dit, kes suudab kaitset pakkuda. Mõiste *skyabs* puhul ei tähtsustata vaid kaitsmisaspekti, selles on olulisel kohal päästmise, toetamise ja abista-mise nüanss.

Kui Tiibeti õpetajatelt küsitakse selgitust ‘*skyabs su mchi*’ tähenduse kohta, siis tehakse seda võrdpildi abil — sõna *skyabs* otseseim tähendus on ‘päästma’, mis väljendub selles, et kolm kalliskivi (Virgunu, seadmus ja kogudus) päästavad olendeid sansaarast, kannatuste ookeanist. Piltlikult öeldes on Virgunu, seadmus ja kogudus kui päästerõngad, mis heidetakse sansaara ookeanis hulpivaile olendeile. Edasi on juba tema enda asi, kas või kuidas ta päästerõngast kasutab ning kas tal on lootust niiviisi teisele kaldale (virgumiseni) jõuda.³⁶

Niisuguse selgituse põhjal tundub, et kui rääkida selle väljendi välistest tähendusest, siis tuleb tiibeti keeles esile päästmisega seotud aspekt. Edasi analüüsid selgub, et need on siiski vaid välised metafoorid — mõistmiseks tuleb teada ka väljendi sügavamat tähendust. Küsimus pole ju vaid selles, kas minnakse ‘varjupaika’ või ‘kaitse alla’, vaid mida väljend sisuliselt tähendab.

Mahajaana ja vadžrajaana (mis põhineb täielikult mahajaana vaatel) budismis eristatakse välist ‘varjupaika’³⁷ või ‘kaitse alla minekut’ ning selle sisemist tähendust. „Varjupaika minek“ algab puhtast ja kindlast usust.

³⁶ Vestlus Gangtengi kloostri (Bhutan) *peakhenpo* Singyega aprillis 2012.

³⁷ Kasutan edaspidi lühiduse mõttes ja eesti keeles tõenäoliselt rohkem kasutusel olevat väljendit ‘varjupaik’ (eelkõige silmas pidades mõiste varasemaid tõlkeid), mida võib ka lugeda kui ‘kaitse alla minek’.

Tiibeti traditsioonilistes tekstides³⁸ kirjeldatakse kolme sorti motivatsiooniga isikuid: madala motivatsiooniga isikud lähevad varjupaika hirmust madalamate (olemis)valdade ees, keskmise motivatsiooniga isikud lähevad varjupaika sansaara kannatuste eest ning soovivad, et nad ise jõuaks ülima virgumiseni. Kõrgeima motivatsiooniga on need, kes soovivad, et kõik olendid vabaneksid kannatusist. Tiibeti ningma traditsiooni õpetlane Longtšen Rabdžampa (Klong chen rab 'byams pa), (1308–1363/1969) kirjeldab oma teoses *Meele olemuses puhates (Sems nyid ngal gso)*³⁹ varjupaiga erinevaid liike mahajaana vaate järgi. Kuuendas peatükis eristatakse kahte tüüpi varjupaika minekut (*skyabs 'gro*) — põhjuslikku varjupaika minekut (*sgyu'i skyabs 'gro*) ja vilja varjupaika minekut (*'bras bu'i skyabs 'gro*).⁴⁰ Põhjuslikku varjupaika (varjupaika minekut oleks siinkohal põhjuseks hilisemale virgumisele) lähevad madala ja keskmise motivatsiooniga inimesed. Rääkides varjupaiga objektidest (*skyabs yul*) on põhjusliku varjupaiga kontseptsiooni järgi kolm kalliskivi ajutised toed: Buddha *rūpakāya*, kahte liiki seadmus (pühakiri ja mõistmine) ning kogudus kuni 10. tasan-dil viibivate bodhisattvateni. Vilja, tulemuse varjupaik tähendab seda, kui vili, tulemus on juba praegu meie meeles täielikul kujul olemas — kolme kalliskivi olemus on täielikult teostunud. Mahajaana ja vadžrajaana järgi on vaid *dharmakāya* tõeline varjupaik. *Uttaratantras* öeldakse:

Skyabs ni sangs rgyas nyag gcig yin thub pa chos kyi sku can phyir
Ainsaks varjupaigaks on buddha, sest suur tark on ise seadmuskeha.⁴¹

Sakja Pandita on väitnud, et varjupaik on uks, mille kaudu minnakse tagasi kõikide nähtuste loomuse (mida kolm kalliskivi sümboliseerivad — *K. R.*) mõistmiseni.⁴²

³⁸ Patrul Rinpoche. *Words of My Perfect Teacher (Kun bzang bla ma'i zhal lung)*. Padma Karpo Translation Group. Boston: Shambala, 1998, lk 176.

³⁹ Tekst kuulub triloogiasse: Klong chen rab 'byams pa (Dri med 'od zer). *Rdzogs pa chen po ngal gso skor gsum dang rang grol skor gsum bcas bod gsum*. Puutahvlitruki uus-trükk: A 'dzom 'brug pa chos sgarist, 1999 on saadaval TBRC kataloogis: www.tbrc.org.

⁴⁰ *Ibid.*, lk 423.

⁴¹ Arya Maitreya. *Mahayana-Uttaratantra-Shastra (Ratnagotravibhāga ehk Uttaratantra)* koos Dzongsar Jamyang Khyentse Rinpoche kommentaaridega. Siddhartha's Intent, 2007, lk 21.

⁴² Sa skya Pandita. *Sa skya sngon 'gro'i khrid yig thar lam gsal sgron*. – Mtsho sngon nang bstan dpe tshogs, 4. köide, 2001, lk 232.

Ka budismi varasemas traditsioonis leidub viiteid sellele, et varjupaika tuleks mõista kõige sügavamas tähenduses. Paalikeelses suutratekogumikus *Sutta-nipata Pārāyanavaggas*, mida peetakse üheks varasemaks paali kaanoni tekstiosaks, on *Kappa-sutta*, milles Kappa esitab Buddha küsimusi ning Buddha selgitab Kappale nirvaana tähendust saare (*dīpa*) metafoori kasutades.⁴³ Pisut hiljem, *Mahāparinibbāna-suttas*, on *śaraṇat* ja saart kasutatud sünonüümidena.⁴⁴ Need on vaid üksikud näited, kuid tundub, et ka varajastes tekstides räägiti just *śaraṇa* kõrgeimast tähendusest ja selle kirjeldamiseks kasutati tihti paiga metafoori. Hilisemas tiibeti budistlikus traditsioonis võib samuti näha, et mõistet *skyabs* on sümboolse kohaga sageli seostatud. (Kohta kasutatakse virgumistee mõistena, abivahendina, sellest ei räägita seoses viljaga, virgumisega.)

Śaraṇa tõlkevõimalusi eesti keeles

Eesti keeles on *śaraṇa* tõlkevasteks kasutatud peamiselt kahte sõna: 'varjupaik' ja 'kaitse'. Eesti keele seletav sõnaraamat selgitab „varjupaika“ kui kohta, kuhu erinevate hädade eest varjuda. Samuti võib sõna kasutada ülekantud tähenduses.⁴⁵ „Kaitse“ tähendusväli on tunduvalt laiem. Näiteks on „kaitse“ kasutusel rünnaku tagasilöömiseks, kellegi huvide eest seismisel, aga leidub ka varjumisega sarnaseid tähendusi: „metsane org pakkus head kaitset vaenlase tule eest“. Kui rääkida liitsõnalistest väljenditest, siis 'kaitse', mis asub tavaliselt liitsõnas teisel kohal, osutab tihti sõna esimesele poolele, mis kaitset vajab: näiteks looduskaitse, lastekaitse jne. Kui rääkida kolmest kalliskivist, siis on küll selge, et just kolm kalliskivi on need, mis kaitset pakuvad, kuid teatav keeleline ambivalentsus jääb püsima.⁴⁶

⁴³ *Sutta Nipata*. 5–10. *Kappa-sutta*. 1097–1100: http://www.accesstoinsight.org/tipitaka/sntp/Sn_utf8.html#v.1092.

⁴⁴ Kuigi selle suutra puhul on vaieldud, kas 'dīpa' tuleks tõlkida saareks või lambiks, on mitmes varajases tekstis metafoore selle kohta, kuidas 'saar' on see paik, kust leiab tõelise varjupaiga üleujutuste (sünni, surma, vanaduse, haiguste) eest, ning nagu on öeldud *Kappa Suttas*, saar ise ongi nirvaana võrdpilt.

⁴⁵ Eesti keele seletav sõnaraamat. — <http://www.keeleeveeb.ee>.

⁴⁶ Näiteks „virgunu, seadmuse ja koguduse kaitse?“.

‘Varjupaika’ on eesti keeles kasutatud väga erinevates kontekstides, sealhulgas ka kristlikus keelekasutuses. Kuid kristlikus teoloogias pole mõisted „kaitse“ ja „varjupaik“ Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Tartu piiskopi Eelija järgi⁴⁷ siiski kasutusel kindlaks määratud ja kirikukogudel defineeritud tähendusega ega omaette tehniliste terminitena, nii nagu on kinnistunud nt sakrament, (Jumala) arm, demon, lunastus, tahe, energia, üheloomuline, hüpostaas. Ta lisab, et mõlemad mõisted on igapäevases kasutuses küll õigeusu „Tundideraamatus“, kus kaitset ja varjupaika tarvitatakse teineteist võimendava paarina ühe ja sama kogemuse väljendamiseks püha Joanniki palves (läänekristluses ei kuulu see palve igapäevaste hulka) pärastõhtuteenistuse ja keskööteenistuse lõpus:

Mu lootus on Isa, mu varjupaik (kreeka καταφυγή — ‘varjupaik, tugi’);
Poeg, mu kaitse (kreeka σκέπη — ‘kaitse, katus, vari, varjualune’); Püha Vaim: Püha Kolmainus Jumal, au olgu Sulle.

Tuntud laulusalmis „Üks kindel linn ja varjupaik on meie jumal taevas“⁴⁸ ei ole tegemist terminoloogilise tõlkega, „varjupaik“ esineb vaid eesti-keelses tõlkes, mis toetab antud laulu hästi õnnestunud emotsionaalset meelestatust.

„Varjupaigale“ võiks ette heita ka madalamat tähendust, mis tänapäeva eesti keeles esineb sõnapaarides loomade varjupaik, kodutute varjupaik jt. Ideaalis tähendaks siingi varjupaik olendeile, kes kaitset ja juhatust vajavad, parimat kohta, mis hädadele leevendust toob. Kindlasti ei tohiks unustada „varjupaiga“ iidsemaid, eesti rahvausundiga seotud kasutusi. Eesti rahvausundist on teda palju pühi kohti, mida nimetati varju- või pelgupaikadeks. Neid kirjeldab Jaan Jung 1910. aastal oma teoses *Muinasajateadused eestlaste maalt*⁴⁹ — näiteks pühasid hiisi, kuhu sõja ajal pageti. Siin võiks meenutada ridu *Dhammapadast*:

⁴⁷ Isiklik kirjavahetus novembris 2012.

⁴⁸ http://www.eelkee/l_usupuhastus.html. 29.11.2012.

⁴⁹ Jaan Jung. *Muinasajateadused eestlaste maalt III*. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. 1910. <http://www.maavald.ee/maausk.html?rubriik=20&id=160&op=lugu>, 29.11.2012.

Hirmust piinatud inimesed otsivad varjupaika kõikjal — mägedes, metsades, hiites, puude ja haudade juures.⁵⁰

Tundub, et tõenäoliselt oleks Buddha ka muistseid eestlasi manitsenud, kes hiitest varjupaika otsisid ning neid tõelisteks pidasid. Suhtelises mõttes ei tähista varjupaik eesti rahvausundis midagi alaväärtuslikku, vaid tinglikult kõrgeimat paika. Nagu kristliku keelepruugi näitest selgus, viidatakse „varjupaiga“ ja „kaitse“ puhul ülimalle — Pojale ja Pühale Vaimule. Näited kristlusest ja rahvausundist on ehk kinnituseks, et „varjupaik“ on eesti keeles kasutusel ka kui kõrgeim, millest võimalik mõelda.

Kui võtta arvesse, et sanskriti ja tiibeti keeles pole otseselt püütud aktiivset aspekti edasi anda, siis võiks ka eesti keeles kasutada passiivse tähendusega sõna. Mõlemad, nii „varjupaika minek“ kui „kaitse alla minek“ on passiivsed — sisuline, aktiivne tähendus tuleb juurde mõelda.

Śaraṇaga seotud väljendite tõlkimisest ja sügavamast tähendusest vadžrajaana budismis

Väga palju *śaraṇaga* seotud sõnu ja väljendeid esineb eelkõige budismi igapäevastes kujustamisharjutustes. Kõik vadžrajaana budismi sissejuhatavad harjutused (*sngon 'gro*) ja teostusmeetodid ehk *sādhanad* algavad alati erinevat tüüpi *śaraṇa*-vormelitega. Need võivad olla kirjutatud mahajaana stiilis, kus sügavam tähendus on implitsiitne või ka kõrgeimat tähendust otse välja öeldes, näiteks dzogtšeni stiilis.

Tiibeti keeles võib *śaraṇa* (*skyabs*) olla kombineeritud teiste, uusi väljendeid moodustavate sõnadega. Näide ningma džangteri Khordongi kloostri pärimusliini õpetaja Chhimed Rigdzin Rinpoche (1922–2002) koostatud teostusmeetodist (sisaldab ka tema enda termasid) *Rtsa gsum rig 'dzin bla grub*’ist (*Vidhyadhara guru sādhana*):⁵¹

⁵⁰ Dhammapada. Tlk Linnart Mäll. — Loomingu Raamatukogu. 1979, nr 29, lk 39. Hiljem tõlkis Linnart Mäll 'varjupaiga' asemel 'kaitse': Budismi pühad raamatud. 1. Tartu: Lux Orientis 2004, kirjanduslik tõlge lk 37–113.

⁵¹ Tekst tiibeti keeles koos inglisekeelse tõlkega: James Low. Being Guru Rinpoche. Berlin: Khordong Editions, 2006. Teksti on aastal 2000 tõlkinud eesti keelde Jako Jaagu. Käsikiri.

Skyabs kun bdag nyid rig 'dzin pad ma 'byung

Kõikide varjupaikade olemus — teadmisehoidja Padmasambhava.

Nagu sanskriti, nii ka tiibeti keeles tuleb mõiste *skyabs* all tihti mõelda isikut, kes päästab olendeid sansaarast. Leidub ka tekste, milles õpetajast, isikust räägitakse kui paigast:

Yon tan kun 'byung dngos grub mchog gi gnas

Ülima teostuse paik, kõikide hinnaliste omaduste allikas⁵²

Loomulikult pole siin tegu mingi kindla kohaga, vaid ikkagi sümboliga. Kui tõlkimisel kasutada sõna „kaitse“, siis väheneks tiibetikeelsete mõistete mitmepalgelisus, sest nagu öeldud, esineb erinevaid, kaitsmisega otsesemalt seotud sõnu (*srung ma, mgon po*). 'Jam dbyang mkhyan brtse dbang po kirjutatud palves *Dngos grub 'dod 'jo'i dga' ston* („Kõiki soove täitev teostunute pidusöök“) on sellised read:

*Mgon po khyod las skyabs gzhan ma mchis pas.*⁵³

Kaitsja, vaid sina oled meie ainus varjupaik

(Otsetõlkes: Kaitsja, sest sinust teist varjupaika, (päästjat) pole olemas.)

Oleks hea, kui suudaksime neid sõnu ka eesti keeles eristada.

Tiibeti keeles on erinevaid liitsõnalisi väljendeid, milles esineb *skyabs*, näiteks *skyabs gnas*, kus *gnas* tähistab kohta. Džangteri traditsiooni sissejuhatavad palved algavad alati väljendiga: *Skyabs gnas bslu med* — 'kindel varjupaik' (kelleks on õpetaja). Võiks kommenteerida, et kui *skyabs* tõlkida 'varjupaigaks', siis peaks *skyabs gnas* olema 'varjupaiga paik'. Võttes arvesse mõiste sisulist tähendust, on arusaadav, et tiibeti keeles esinevad nii *skyabs* kui ka *skyabs gnas* tihti sünonüümidena. See ilmneb näiteks sissejuhatavate harjutuste (*sngon 'gro*) tekstides, kus tuleb kujutada *tshogs zhangi* ehk 'kogumise välja'. Kogumise välja kujutatakse

⁵² Byang gter sngon 'gro gzer lnga bzhugs so. — Snga 'gyur byang gter 'don cha. Pod lnga las glegs bam gnyis pa. Department of history. Dorje Drak Monastery, Tibet. Puutahveltrüki koopia: lk 125–132, 500–508 jne. Teksti pikkus sõltub sellest, kui palju erinevaid osi juuretekstile lisada, lk 129.

⁵³ www.lotsawahouse.org/tibetan-masters/jamyang-khyentse-wangpo/wish-fulfilling-feast-siddhis.

tavaliselt puuna, seega võiks seda tõlkida 'õpetusliini puuks'. Inglise keeles on kasutusel ka *refuge tree* ehk 'varjupaigapuu'. Seegi pole väljamõeldud termin, vaid lähtub originaalkeelest. Nimelt asuvad kogumise väljal *śaraṇa* (varjupaiga, kaitse?) objektid (*skyabs yul*), õpetusliini õpetajad kuni Buddhani, kelle ees antakse töötused, tunnistatakse üles eksimused, tehakse ohverdusi ning kelle juurde varjupaika, kaitse alla minnakse. Seejuures kujustatakse sümboolset kohta, kus varjupaiga objektid asuvad. Sissejuhatavate harjutuste viimane osa on alati gurujooga ehk õpetaja meelevooluga ühinemine, mille käigus samastutakse varjupaiga objektidega ja seega ei minda vaid kaitse alla, vaid sisenetakse varjupaika. Seetõttu on sihitavat käänat, mille tunnuseks on selle väljendi puhul *su*, tõlgitud tihti ka sisseütlevana. Näiteks:

rig rtsal sprul pa dkyil 'khor yongs rdzogs la rang ngo shes pa'i ngang du skyabs su mchi.

Teades oma meele olemust, läheme varjupaika täieliku meelemärguse (teadvuse) energia avaldusse, täiuslikku mandalasse.⁵⁴

See, kuhu sisenetakse, on virgunud seisund. Siinkohal meenuvad juba ülalmainitud kirjakohtad paali kaanonist, kus „saart“ („paika“, kus saara hädade eest varju saab) mõtestatakse kui nirvaanat, ülimalt virgumist ennast ning *śaraṇat* ning 'saart' on kasutatud sünonüümidena.

Pema Lingpa traditsiooni sissejuhatavate harjutuste tekstis (lühidalt *Byang chub lam bzang*,⁵⁵ „Virgumise hea tee“), mis on kirjutatud dzogtšeni stiilis, leiduvad sellised read:

Gzhon nu dbyings gi bum sku la dag 'dzin bral bar skyabs su mchi.

Lähem egosse taklemata algsesse ruumi, nooruslikku vaaskehasse varjupaika.

'Nooruslik' tähendab väljaspool aega, 'vaaskeha' tähistab sümboolselt kõrgeima virgumise — nähtuste mõistmise, *rig pa* seisundit. 'Vaaskehal' on kuus omadust: *rang ngor rnam dag* (sisemiselt puhas), *skye ba med*

⁵⁴ Chhimes Rigdzin Rinpoche. Koostaja. *Rig 'dzin bla grub*. Käsikirja koopia, lk 8.

⁵⁵ Teksti on koostanud Dudjom Rinpoche. Originaalteksti koos ingliskeelse tõlkega (Sarah Harding) on avaldanud Yeshe Khorlo Dharmakeskuste kirjastus Gangteng Tulku Rinpoche juhendamisel 1990. aastal.

pa (sündidest vaba), *ka dag* (algusest peale puhas), *lhun grub* (iseilmuv), *'dus ma byas* (kokkupandamatu), *gdangs 'gags pa med pa* (katkematu kiirgus — kaastunde energia). Siingi tuleks mõista, et varjupaik selle kõrgeimas tähenduses on virgunud seisund ise.

Thang stong rgyal po koostatud sissejuhatavates harjutustes on read:

*Rang sems stong gsal chos kyi sku la skyabs su mchi.*⁵⁶

Läheme varjupaika seadmuskehasse, mis on meie enda meele tühjuse ja selguse ühendus.

Tegemist pole vaid kaitse alla minekuga, vaid meele olemuse mõistmise seisundisse sisenemisega.

Tiibeti keeles on veel üks termin, mis sümbolsest tähistab virgunud seisundit. Selleks on *sbas yul* — 'peidetud maa'. Öeldakse, et suured õpetajad, eelkõige Padmasambhava, peitsid varandustena maid, mida võib pidada maapealseteks virgunute valdadeks ja kuhu sattunud inimene sai ise kiiresti virgumiseni jõuda. Neid maid leida ning neisse siseneda suudavad üksnes virgumise teel piisavalt kaugele jõudnud olendid, tavainimesele jäävad need varjatuks. Kui siduda varjupaiga sümbolse tähendus 'peidetud maa' tähendusega, siis muutub ka eestikeelne „varjupaik“ selgemini mõistetavaks.

Kokkuvõte

Selle artikli eesmärgiks on pisut rehabiliteerida 'varjupaiga' staatust *śaraṇa* tõlkevastena eesti keeles. Proovisin näidata, et seda pole nõnda tõlgitud vaid inglise keele mõjul. Sanskriti- ja tiibetikeelseid, lühidalt ka hiina- ja jaapanikeelseid tõlkevasteid pisut põhjalikumalt uurides võib öelda, et *śaraṇal* on „varjupaigaga“ seotud aspekte. Loomulikult ei pea budistlikus kontekstis seda mõistma kui mingit konkreetset paika, kuhu tegelikult minnakse. Tegemist on sümbolitega, mis osutavad varjupaiga või kaitse alla mineku sügavamale tähendusele — kolme

⁵⁶ <http://www.lotsawahouse.org/bo/tibetan-masters/thangtong-gyalpo/outer-inner-secret-refuge-thangtong-gyalpo>

kalliskivi —, Virgunu, seadmuse ja koguduse täielikule vastuvõtmisele, nendesse uskumisse. Just kolmele kalliskivile toetudes võib jõuda virgumiseni, nähtuste loomuse mõistmiseni. Kuigi võiks vastu väita, et nii ingliskeelne *refuge* kui eestikeelsed 'kaitse' ja 'varjupaik' on passiivse tähendusega sõnad ning ei väljenda piisavalt hästi *śaraṇa* vastuvõtmise aktiivset aspekti, siis õigupoolest on ka originaalkeeltes sellel sõnal passiivne tähendus. Tuleb vaid teada väljendi aktiivset ning ülimat tähendust, mille järgi *śaraṇat* on võrreldud nirvaanaga, nähtuste olemuse mõistmisse sisenemisega.

Võib öelda, et traditsiooniliselt on eesti keeles 'varjupaigal' pigem kõrge kui madal päritolu. Eesti rahvausundis on kasutatud seda kõige pühamate paikade — hiite sünonüümidena, samuti on nii 'kaitse' kui 'varjupaik' üksteist võimendavate paaridena kasutuses kristlikes palvetekstides, tähistades ülimat. Kuna eesti keeles on 'kaitse' ja 'varjupaik' tähenduselt üsna sünonüümsed, peaks arvesse võtma ka teisi originaalkeeltes esinevaid sarnaseid, kuid erinevat tõlgendust vajavaid väljendeid: nt *mgon po* ja *srung ma*. Mõistet *chos skyong* tõlgitakse juba 'seadmuse-kaitsjaks', ehkki ka *skyong* on seotud hoidmise ja valvamise aspektiga. Kui kõikide nende sõnade vasteks valida 'kaitse' või selle muud vormid, on kahju, et tõlkes nii palju kaduma läheb.